

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

Katyń lengyel és magyar visszhangja

1943–1989

Mester Attila

Témavezető: Dr. Barta Róbert

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2015.

A katyíni mészárlás a lengyeltség egyik legnagyobb XX. századi tragédiája, mely ma is ott él a lengyel társadalom emlékezetében, s nem csupán családi emlékek vagy politikai és történelmi szerepe kapcsán, de egyfajta "velünk élő" szimbólumként is. Ha csak az áldozatok számát nézzük azonban, a lengyel történelem eme tragikus eseménye mégsem válhatott volna ilyen meghatározó szerepűvé, hiszen a Szovjetunióba deportáltak, a németek által kivégzettek, a koncentrációs táborokba hurcoltak vagy akár a háború különböző frontjain elesettek is jóval nagyobb részét teszik ki az ország háborús veszteségeinek, mint a katyíni mészárlás áldozatai. Ennek fényében szinte adja magát a kérdés, hogy hogyan válhatott Katyń témája mégis jelképpé, miért jelent ma sokkal többet, mint egy egyszerű múltbéli esemény? Köztudott, hogy a téma ma is kiemelkedő fontossággal bír Lengyelországban. Ahhoz azonban, hogy mára részletesen feldolgozottá, szabadon tárgyalhatóvá és meghatározóvá válhatott, nagyon hosszú út vezetett, s főleg ennek a hosszan tartó és jelentős küzdelemnek köszönhető az, hogy nem csak a világ figyelt fel a tragédiára, de Lengyelországon belül is ilyen nagy jelentőségre tehetett szert a katyíni ügy. A disszertáció célja annak a küzdelemnek a bemutatása, melyet a lengyel nép vívott a különböző hatalmi érdekekkel szemben azért, hogy a katyíni mészárlással kapcsolatban kimondhassa az igazságot és hogy ne a német, a nyugati illetve a szovjet propaganda szájíze szerint kelljen emlékeznie a tömeggyilkosság hősi halottaira. Katyń ugyanis közel fél évszázadon át a nagyhatalmi politika eszközeként funkcionált, s a Lengyelországot uraló mindenkori elnyomó hatalmak propagandagépezetei kényükre-kedvükre használták pillanatnyi politikai érdekük mentén. A katyíni hazugság ellen folytatott harc története ugyanakkor nem csupán azért fontos, mert így betekintést nyerhetünk abba, hogy hogyan is válhatott egy nemzet tragédiája a szabadság kivívásának egyik jelképévé, azaz hogyan kaphatott a "Katyń" szó mégis egyfajta pozitív töltést, hanem azért is, mert számtalan szállal kapcsolódik Magyarországhoz is. Elég csak azt megemlíteni, hogy a hiányzó (és akkorra már legyilkolt) hadifoglyok keresésében id. Antall József menekültügyi biztos is nagy segítséget nyújtott, hogy a Magyarországra menekült lengyelek körében is óriási felzúdulást váltott ki az ügy kirobbanása, hogy az áldozatok névsorában legalább egy magyar neve is szerepelt, hogy a magyar sajtó is részletesen foglalkozott az üggyel, hogy az 1943-as törvényszéki orvosszakértői vizsgálat során egy magyar orvosprofesszor (dr. Orsós Ferenc) szolgáltatott minden kétséget kizáró bizonyítékot a Szovjetunió bűnösségét illetően, s hogy az ügy a háború utáni Magyarországon sem hagyta nyugodni az ellenzéket. Már csak ebből a rövid felsorolásból is kiviláglik, hogy a katyíni borzalmak igen nagy hatást fejtettek ki Magyarországon is, s már ez is egy indok arra, hogy a katyíni ügy fogadtatás- és hatástörténetét ne csak lengyel, de magyar szemszögből is áttekintsük.

1. Az értekezés célkitűzései, a téma körülhatárolása

Ahogy említettük tehát, a katyáni mézszárlás visszhangját mind lengyel, mind pedig magyar szemszögből igyekszünk végigkísérni, mégpedig a fogadtatástörténet és részben a hatástörténet szűrőjén keresztül, azaz elsősorban azt vizsgálva, hogy miként jelent meg a tömeggyilkosság témája a két ország közvéleményében és hivatalos közleményeiben, sajtójában, s hogy mindez milyen hatásokat váltott ki a társadalomban és a politikai vezetésben, miként segítette elő (vagy éppen gátolta) az ügy tisztázódását és miként tette azt egyfajta jelképpé, s hogy miként hatott Lengyelország egyik legnagyobb tragédiája a magyar közvéleményre. A disszertáció elsődleges célja tehát összefoglalva az, hogy részletesen bemutassa a katyáni mézszárlás lengyel és magyar recepciójának történetét, ezen belül is azt, hogy milyen volt a katyáni mézszárlás ügyének megítélése lengyel és magyar területeken a II. világháborúban, az azután megváltozott politikai légkörben a világháború után, egészen a rendszerváltásig.

Amint az ebből az összegzésből is azonnal kiderül, a téma annyira szerteágazó, mind térben, mind időben és mind komplexitásában, hogy bizonyos kereteket fel kell állítani annak érdekében, hogy vizsgálatunk ne váljon terjengőssé és ne fulladjon bele az apróbb részletek kibontásába. Ezért tehát a munka nem, vagy csak (indokolt esetben) viszonylag röviden foglalkozik a katyáni mézszárlás okozta nemzetközi bonyodalmakkal, a világsajtó és a külföldi közvélemény reakciójával, a téma "nyugati" visszhangjával, valamint a szó szerint ezrével rendelkezésre álló rendszerváltás utáni publikációkkal. Ez utóbbi, tehát a fent vázoltnak megfelelő időbeli keret betartása azért is különösen fontos, mivel az ügy tulajdonképpeni alakulása az első hírek 1943-as megjelenésétől kezdve 1989-ig tartott, s habár ekkor még nem zárult le végérvényesen, de a "hazugság korszaka", mely bizonyos értelemben véve a katyáni igazságért való küzdelem motorjaként is funkcionált, véget ért. Az innentől felszabaduló sajtó és kutathatóvá váló levéltári források feldolgozásának története pedig (habár kétségtávolan igen érdekes) egy másik, komplett monográfia témáját képezhetné. A téma azonban még egy ilyen időbeli keret betartása mellett is olyan hatalmas, hogy ha csak Katyán háborús és rendszerváltás előtti visszhangját szeretnénk vizsgálni, munkánk ismét több ezer oldalra nőhetne. A lengyel és magyar közvélemény ugyanis csak egy volt azok közül a közegek közül, ahol a téma megjelent. Habár a téma külföldi, nyugati közvéleményben betöltött szerepének részletezésétől a disszertáció lengyel-magyar iránya miatt el kell tekintenünk, egyes esetekben mégis szükséges kitérni más országok kormányzatainak vagy közvéleményének hozzáállására is. A lengyel-magyar térbeli keret tehát ennek megfelelően

kiegészül az azt befolyásoló német, szovjet és nyugati vélemények bemutatásával, valamint a világszerte emigrációban élő lengyelek és magyarok véleményeivel is, de csak addig, amíg ezt a lengyel-magyar közvéleményre gyakorolt hatása feltétlenül indokolttá nem teszi.

A témát tehát több aspektusból is megvizsgáljuk, egyrészt a politika szemszögéből (hogy az mennyire próbálta és tudta Katyń emlékezetét befolyásolni), másrészt a társadalom szemszögéből (miként viszonyultak a propagandához, miként nyilváníthatták ki véleményüket és mit gondoltak az esetről egyáltalán), valamint a történelem, mint tudomány szemszögéből is (miként viszonyultak a hivatalos állásponthoz a szerzők, mennyire volt lehetőségük saját vélemény megfogalmazására).

2. Felhasznált források és szakirodalom, alkalmazott módszerek

Mivel tulajdonképpen egészen 1989-ig a különböző nagyhatalmak propagandája használta ki az ügyet különféle előjellel, mind Lengyelországban, mind pedig Magyarországon, nagy figyelmet szentelünk a korabeli hivatalos, modern szóval "fősodratú" sajtó vizsgálatának, s ezt egészíti ki az erre adott társadalmi reakciók bemutatása, melyek pedig legtöbbször vagy szintén különféle publikációkból (földalatti vagy emigrációs kiadványokból) vagy pedig az állambiztonsági szolgálatok irataiból derülnek ki. Ennek jegyében tehát vizsgáljuk a hivatalos és a földalatti sajtó, az állambiztonsági szervek, a kortárs irodalom és szakirodalom forrásait is. Ez utóbbi pedig nem csak a cenzúra által szabott keretek hangsúlyozása, de a téma historiográfiájának bemutatása szempontjából is igen fontos. Annak érdekében pedig, hogy a disszertáció ne váljon száraz cenzúra- és sajtótörténeti elemzéssé, a közlemékezet más forrásait, így visszaemlékezéseket, naplórészleteket, memoárokat is felhasználunk. Ezek azon túl, hogy színesítik az ügy fogadtatásáról és hatásáról alkotott képünket, a recepciótörténeti vizsgálatok alapvető elemeként, a "történelem alulról" narratívájának megfelelően teljesen más aspektusból, egyfajta alulnézeti perspektívából nyújtanak betekintést abba, hogy mit is jelentett Katyń az egyes egyének számára, s milyen korlátok közt mozoghattak azok, akik az igazság kimondását követelték, illetve képviselték. hogy mit is jelentett Katyń az egyes egyének számára, s milyen korlátok közt mozoghattak azok, akik az igazság kimondását követelték, illetve képviselték.

A fentiek részletes és tárgyilagos bemutatásához a könyvtárak, levéltárak és múzeumok (pl. a krakkói Biblioteka Jagiellońska, a Muzeum Armii Krajowej és a varsói Muzeum Katyńskie) gyűjteményeiben fellelhető anyagok mellett nagy segítséget nyújtottak a Lengyelországban a rendszerváltás óta megjelent szakmunkák és forrásgyűjtemények is.

Katyának Lengyelországban ugyanis szó szerint könyvtárnyi irodalma van, melyből szinte az összes kérdésünkre választ kaphatunk a témával kapcsolatban. Csak a legutóbbi évek megjelenéseiből válogatva számtalan publikációt találunk, ilyen például a Andrzej Przewoźnik 2010-ben kiadott "Katyń. Zbrodnia, prawda, pamięć" (Katyń. Tömeggyilkosság, igazság, emlékezet) című kötete, Tadeusz A. Kisielewski "Katyń. Zbrodnia i kłamstwo" (Katyń. Tömeggyilkosság és hazugság) cím alatt 2010-ben megjelent összefoglaló munkája, vagy éppen Wojciech Materski 2010-es, "Mord Katyński. Siedemdziesiąt lat drogi do prawdy" (Katyńi mészárlás. Hetven évnyi út az igazságig) c. műve. Amint az a címekből is kiderül, a felsorolt kötetek nagy része szintén foglalkozik a téma fogadtatástörténetével, de többnyire inkább nemzetközi, nagyhatalmi léptékben, tehát az ügyet ténylegesen befolyásoló politikai szereplők szemszögéből. Kifejezetten ilyen aspektusból vizsgálta a katyńi mészárlás történetét például Franz Kadell, ("Katyń w oczach zachodu" - Katyń a nyugat szemében, 2010), Eugenia Maresch ("Katyń 1940"), valamint Anna Dzienkiewicz is ("Rosja a Katyń" - Oroszország és Katyń).

Habár a lengyel szakirodalom mind a katyńi mészárlást mind pedig annak hatását igen alaposan feldolgozta, a tömeggyilkosság magyar vonatkozásairól és magyar fogadtatástörténetéről csak meglehetősen kevés szerző ír, s azok is csak említés szintjén. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy a katyńi mészárlás magyar vonatkozásait illetően mindmáig a magyar nyelvű szakirodalom nyújt némi támpontot a téma iránt érdeklődőknek. Ezek közül is csupán Kovács István 2012-ben megjelent "Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél. Piłsudski... Katyń... Szolidaritás" című munkája, Németh István 2013-ban megjelent "Katyń, 1940. Lengyelország a Szovjetunió és Németország "életterében" (1914–1945)" című, nagyrészt forrásközlő kötete, valamint Konrad Sutarski "Az én Katyńom - Mój Katyń" címmel megjelent kétnyelvű könyve szentel nagyobb figyelmet Katyń magyar vonatkozásainak. Fontos még kiemelnünk Kapronczay Károly nevét, aki tanulmányaiban a rendszerváltás után Magyarországon elsőként dolgozta fel a témát. Munkái közül az "Élet és tudomány" hasábjain 1990-ben megjelent "Katyń magyar vonatkozásai" és a "Tekintet" 1991. évi negyedik számában publikált "Katyń és Magyarország" című cikkei kifejezetten a mészárlás magyar vonatkozásaival foglalkoznak. Emellett Kapronczay orvostörténészként több munkájában is részletesen foglalkozott dr. Orsós Ferenc személyével. Fontos még megemlíteni többek közt Engelmayer Ákos, volt varsói magyar nagykövet "Magyarok és Katyń" című előadását, Mattheidesz Konrád "Katyń magyar áldozata" c. 2004-ben megjelent publikációját, illetve Vizi E. Szilveszter "Az "Orsós-ügy" avagy a tudós felelőssége" című 1994-es tanulmányát, melyek mind adalékul szolgálnak a tömeggyilkosság magyar

fogadtatástörténetének és vonatkozásainak szempontjából. Amint azt az imént felsoroltakból is megállapíthatjuk, a Katyń történetének magyar szálaít vizsgálók többnyire két személy, Orsós Ferenc és Korompay Emánuel sorsán keresztül mutatják be a tömeggyilkosság történetét, esetleg kitérve a mészárlás háború alatti magyar fogadtatására is. Amellett azonban, hogy a korai publikációkban meglehetősen sok pontatlanság szerepel például Orsós Ferenc szerepével kapcsolatban, a fent felsorolt munkák nem, vagy csak kevés szerepet szánnak a katyíni eset szélesebb közvéleményre gyakorolt hatására, valamint arra, hogy hogyan jelent meg a sajtóban, s mindez miként befolyásolta a korabeli közgondolkodást. Szintén kevés szó esett eddig a mészárlás magyar és lengyel fogadtatástörténetének összefüggéseiről, a lengyelországi és a magyarországi propaganda és közvélemény az eset kapcsán elfoglalt álláspontjáról és ezek hatásáról, további alakulásáról. Érdemes továbbá megjegyezni, hogy a lengyel szakirodalommal ellentétben a legtöbb magyar nyelven megjelent munka nem szentel figyelmet sem az eset háború utáni emlékezetének sem pedig annak, hogy milyen hatást váltott ki Magyarországon a lengyel földalatti mozgalmak katyíni igazságért folytatott küzdelme. Jelen disszertáció többek közt erre is kísérletet tesz, igyekezve átfogó képet adni a katyíni mészárlás lengyel és magyar recepciójának és emlékezetének történetéről - nem csak a háború alatti időszakot áttekintve, de egészen Katyń témájának felszabadulásáig, melyet mind Lengyelországban, mind pedig Magyarországon a rendszerváltás hozott el.

3. A kutatás eredményei. A doktori értekezés legfontosabb megállapításai

A disszertáció célja tehát az, hogy részletes képet kapjunk a katyíni mészárlás lengyel és magyar fogadtatástörténetének és emlékezetének alakulásáról az 1943–1989 közti időszakban. Ehhez megvizsgáltuk, hogy miként jelent meg a tömeggyilkosság témája a két ország közvéleményében és hivatalos közleményeiben, sajtójában, s hogy mindez milyen hatást váltott ki a társadalomban és a politikai vezetésben, miként segítette elő (vagy éppen gátolta) az ügy tisztázódását és miként tette azt egyfajta jelképpé, s hogy miként hatott Lengyelország egyik legnagyobb tragédiája a magyar közvéleményre. A témát a "katyíni hazugság" korszakának időbeli keretei közt, azaz a szovjet bűnösség rendszerváltás idején megtörtént beismeréséig vizsgáltuk, igyekezve betartani a lengyel-magyar recepciótörténet által igényelt térbeli keretet.

1. Miután megismerkedtünk a katyíni mészárlás előzményeivel, történetével, valamint magyar vonatkozásával (így Orsós Ferenc személyével is), vizsgálatunk első nagyobb fejezeteként

Katyń második világháborús lengyel fogadtatástörténetével foglalkoztunk. Ezt három főbb szempont alapján tekintettük át - a propagandacélokat, a téma megjelenésének sajátosságait és annak a lengyel közvéleményre gyakorolt hatását is figyelembe véve. Röviden szólva arra a kérdésre kerestük a választ, hogy miként jelent meg a lengyelországi német és szovjet propagandában a katyíni ügy és ez milyen reakciókat váltott ki a lengyel társadalomból. Vizsgálatunk eredményeképpen kijelenthettük, hogy a lengyel-szovjet kapcsolatok megromlása volt a goebbelsi propaganda egyetlen jelentős eredménye a katyíni ügyet illetően, ugyanis emellett a németek sem a nemzetközi, sem pedig a lengyel közvélemény meggyőzését, sem pedig saját bűneinek elfedését nem érték el. Marian Kukiel lengyel külügyminisztert idézve *"a lengyelek álláspontja nem változott, mivel a német politika hibái túlságosan mélyre nyúlnak. A németeknek a katyíni ügy nem adott semmit, nem adott Quislinget, nem adott katonát, nem adott munkást, nem ritkultak a földalatti akciók."*¹ Összességében tehát elmondható, hogy sem a német, sem pedig a szovjet katyíni propaganda nem érte el azt, hogy az ügy révén támogatókat toborozzon, illetve megteremtse saját hitelességét. Egyedül a Honi Hadsereg és más nemzeti ellenálló szervezetek sajtója és propagandája volt elfogadható a lakosság túlnyomó többsége számára, a kommunista ellenálló szervezetek pedig azzal, hogy a katyíni ügyben a gyilkosok mellé álltak, súlyosan kompromittálták magukat mind a publikum, mind pedig a többi földalatti mozgalom szemében. Kijelenthetjük tehát, hogy a katyíni ügyben Lengyelországban lezajlott "propagandaháborúban" annak kezdeményezője, a goebbelsi propaganda épp úgy vesztés pozícióba került, mint az ügy vádlottja, a Szovjetunió.

2. Hasonló módon, hasonló kérdések mentén vizsgáltuk a téma háború alatti magyar fogadtatástörténetét is, ám feltételezve azt, hogy a téma a magyar sajtóban és a magyar közvélemény előtt nem volt több pusztán aktuális hírnél, melyet azonban később elhomályosíthattak a háború újabb hírei. Amellett, hogy a katyíni hírek és a német propaganda magyar közvéleményre gyakorolt hatásával is megismerkedtünk, arra is kitértünk, hogy miként hatottak a hírek a Magyarországon élő lengyel menekültekre. A katyíni hírek, a német propaganda állításainak hitelességét pedig dr. Orsós Ferenc szakvéleményének és személyének korabeli megítélésén keresztül is megvizsgáltuk. A vizsgált források alapján megállapíthattuk, hogy az esetre (akárcsak a lengyel) a magyar közvélemény is egyértelműen a Szovjetunió bűneként tekintett. Fontos azonban megjegyezni, hogy a lengyelországi reakciókhoz képest itt bizonyos mértékben még többet is sikerült elérnie a német

¹ Czajkowski: Niemiecka gra polską tragedią. 42.

propagandának, még ha ez nem is szimpátiából, hanem egyszerű félelemből eredt. A hazánkban hivatalosan is jelen lévő ellenzéki, illetve náciellenes sajtó, a külföldi rádióállomások közleményei, a hazánkban élő lengyelek értesülései és az egyéb "függetlennek" mondható hírforrások is mind egyértelműen az NKVD bűnösségére utaltak, s így Magyarországon nem is igazán volt szükség a Lengyelországban kialakult kommunistaellenes légkörre ahhoz, hogy a katyíni szovjet bűnösség ténye igazoltnak tűnjön. Magyarországon a katyíni mézszárlás egyfajta "ébresztőként", baljós előjelként is hatott, ami megmagyarázza, hogy miért is válhatott hazánkban is a tömegmészárlás egyfajta jelképévé, mely később minden tiltás és a lengyel tragédia "távolsága" ellenére is fennmaradhatott - akárcsak a német bűnököt jelképező Auschwitz, vagy a magyar honvédek szenvedéseit jelképező Don-kanyar. A magyar és a lengyel tömegtájékoztatás és a közvélemény Katyínnal kapcsolatos apróbb-nagyobb különbségei mellett azonban számos azonosságra is fényt derítettünk. Általánosságban elmondható, hogy a magyar és a lengyel közvélemény is ódzkodott mind a német, mind pedig a szovjet propaganda kijelentéseit "készpénznek" venni, s igyekezett a maga módján hiteles információkhoz jutni. Ennek nyomán mindkét ország lakossága számára hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a bűnös csakis a Szovjetunió lehet, s a front közeledtével mind Lengyelországban, mind Magyarországon megjelent az ún. Katyínszindróma, még ha némileg más formában is. A két ország "felszabadulása" után pedig a katyíni eset feltárásában résztvevő magyaroknak épp úgy, mint a lengyeleknek felelniük kellett a goebbelsi propaganda "kiszolgálásáért", amit Orsós professzor idejében Németországba szökve szerencsésen elkerült, a lengyel dr. Jan Zygmunt Robel azonban nem. Összességében véve kijelenthetjük, hogy a magyar sajtó váltakozó, majd egyre lanyguló érdeklődése és a magyar közvélemény "személyes érintettségének" hiánya ellenére Katyín nem csupán egy rémhír vagy háborús szenzáció szintjén került be a korabeli köztudatba, de az eset magyar vonatkozásai (elsősorban Orsós Ferenc szerepe) sokáig fenntartották a közvélemény érdeklődését és a tömegsírok borzalmai nem csak undort és félelmet gerjesztettek, de a Szovjetunió bűnösségének egyik fő jelképévé váltak Magyarországon is.

3. A téma háború utáni fogadtatástörténetét két részre bontva vizsgáltuk meg, először a sztálinista Bierut-rendszerre, majd a Lengyel Népköztársaság 1956–1989 közti időszakára koncentrálni. Munkánk során választ kaptunk többek közt arra, hogy mekkora szerepet kaphatott és hogyan jelent meg a tárgyalt időszakban a Szovjetunió és a lengyel kommunisták katyíni ügyben folytatott propagandája, mennyire és milyen formában jelent meg emellett a cenzúra, illetve hogy hogyan viszonyult mindehhez a lengyel közvélemény. Sorra vettük, hogy a többségében kommunistaellenes lengyel társadalomban milyen csoportok és hogyan

tudtak tiltakozni a rájuk kényszerített katyáni hazugság ellen, s milyen retorziókkal kellett szembenézniük. Megállapítottuk, hogy a kommunista befolyás alá került Lengyelország első évtizedében az általános tévhittel szemben még nem a következetes cenzúra és elnyomás érvényesült Katyń témája kapcsán, a külföldi eseményekhez kapcsolódva (Nürnberg, Madden-bizottság) ugyanis saját "igazának" alátámasztására a hatalom időnként mégis hajlandó volt foglalkozni a katyáni ügygel - de szigorúan csak addig, amíg az teljesítette az ellenpropaganda feladatát és nem nyúlt túlságosan a dolgok mélyére. Láthattuk persze azt is, hogy minden ezen túlmutató kezdeményezést leállítottak, betiltottak, még akkor is, ha az nem a nép, hanem kifejezetten a kommunista párt soraiból érkezett. A közvélemény kommunistaellenes magatartása és a kérdés a Szovjetunió és a lengyel kommunisták számára "kényes" mivolta azonban végül azt eredményezte, hogy az ügyet mindig visszatemették a cenzúra leple alá. Miután pedig kiderült, hogy a külföldi "rágalmakkal" szemben folytatott ellenpropaganda nem csak hatástalan, de még a lengyel társadalom belső feszültségeit is növeli, 1956 után egyértelműen a hallgatás mellett döntött a párt vezetése - még annak ellenére is, hogy az igazság kimondására kétszer is lehetőség nyílt - ezek közül ráadásul egyszer kifejezetten szovjet javaslat nyomán.

4. A katyáni mérsárlás 1945–1956 közti magyarországi megítélésével, hatástörténetével kapcsolatban szintén megvizsgáltuk az ügy közvéleményre és hivatalos sajtóra, politikára gyakorolt hatásait is. Többek közt arra kerestük a választ, hogy mennyire maradt erős a német propaganda által sulykolt szovjetellenes vád a háború utáni évek magyar közvéleményében és hogyan igyekezett ezzel szemben fellépni a kommunista hatalom. Ezzel kapcsolatban összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy a magyar közvéleményből még ebben az időszakban sem kopott ki a Szovjetunió tömeggyilkosságának emléke - még annak ellenére sem, hogy a magyar kommunisták lengyel elvtársaikkal ellentétben nem magyarázkodtak, hanem csak egyszerűen megpróbálták elhallgatni az egész ügyet. A visszaemlékezésekből ráadásul az is kiderült, hogy a Katyńt nem csak a gyűlölt Szovjetunióval szembeni ellenérzések és a német propaganda által kiváltott sokkhatás tartotta továbbra is a közemlékezetben, de az ügy megemlézése többek számára továbbra is a lengyelek melletti szolidaritás kifejezésének eszköze maradt. Tényként állapíthatjuk meg azonban, hogy Magyarországon ekkor már korántsem játszott olyan nagy szerepet az ügy, mint Lengyelországban - egyszerűen, mert a magyar társadalom nem volt érintett az ügyben. Így aztán a Magyar Kommunista Pártnak nem volt szüksége a Szovjetunió ártatlanságát bizonygató propaganda bevetésére, elegendő volt egyszerűen hallgatnia az ügyről - s ez a hozzáállás évtizedeken át meghatározó maradt a politikában, a sajtóban, a közéletben és a szakirodalomban egyaránt. A katyáni mérsárlás

emléke ugyan nem vált ellenállási mozgalmakat egybekovácsló, országos jelentőségű üggyé, de a magyar közemlékezetben mégis fennmaradt, mégpedig továbbra is a Szovjetunió által elkövetett rémtettként.

5. A katyáni ügy 1956 utáni, Lengyel Népköztársaságbeli emlékezetét vizsgálva főként arra kerestük a választ, hogy milyen változások következtek be Sztálin halála és 1956 után és milyen események vezettek oda, hogy Katyń ügye szimbolikus jelentőségűvé válhatott és az igazság végül hivatalosan is napvilágra kerülhetett. Ennek keretében mind a lengyel földalatti mozgalmakkal, mind ezek katyáni ügyben betöltött szerepével, mind pedig a társadalom a kommunista hatalom cenzúrájára és hazugságaira adott reakcióival részletesen foglalkoztunk. Láthattuk, hogy 1956 után Lengyelországban a hatalom álláspontja a katyáni ügyben két végpont közt rekedt meg: a teljes igazság nyilvánosságra hozásától továbbra is ódzkodtak, a teljes tiltás pedig minden kísérlet ellenére kudarcba fulladt. Ennek eredményeképpen a téma a továbbiakban egyfajta furcsa "kettős életet" élt: az állam hivatalosan cenzúrárt vezetett be, a földalatti szervezetek pedig igyekeztek ezt megtörni. Lengyelország kommunista vezetése tehát a "harmadik utat" választotta, mely a hatalom hosszú távú megtartása szempontjából a lehető legrosszabb döntésnek bizonyult: a teljes elnyomás és a teljes szabadság két széke közé esve a folyamatos konfliktusok mellett tette le voksát, melyek aztán később sokkal jobban gyengítették hatalmát, mint bármilyen beismerés. Mindent összevetve tehát elmondható, hogy Katyń ebben az időszakban egy olyan jelképpé, jelszóvá vált, mely egységbe tömörítette a rendszer ellen tiltakozókat. A katyáni igazság kimondása pedig minden bizonnyal nem ment volna olyan "könnyen", ha nincs ez az erős, egységes ellenállás, mely a rendszerváltás idejére már a teljes lengyel társadalom túlnyomó többségét tömörítette. Katyń ráadásul nem csak egységesítő funkciót látott el, de meg is erősítette az ellenzék tagjainak hitét abban, hogy valamikor célt érnek majd törekvéseik, ugyanis ahogyan a téma egyre több embert vonzott, egyre inkább az érdeklődés előterébe került, úgy vált egyre szabadabbá is, úgy törölték el például a teljes cenzúrárt, úgy vált kutathatóvá, s később pedig teljesen szabaddá, s ez az előremutató folyamat mindenképpen biztatóan hatott azok számára, akik tenni is kívántak a szuverenitás elérése, a rendszer leváltása érdekében. Megállapítottuk tehát, hogy a katyáni ügy az ellenállási mozgalmak egyfajta katalizátoraként is működött, ami egyúttal maga a tömeggyilkosság felelősségének témája szempontjából is kedvező volt, ugyanis ezen folyamat révén válhatott majd elfogadottá lassan a katyáni igazság is. Katyń tehát mind történelmi, mind pedig aktuálpolitikai, vallási és személyes okokból is óriási szerepet töltött be a Lengyel Népköztársaság ellenzékének gondolkodásában, céljaiban és eredményeiben is, jelképes

összetartó kapoccsá és mozgatórugóvá válva, melynek eredményeként végül a kommunista párt már képtelen volt tovább fenntartani az elnyomás és a hazugság rendszerét.

6. Katyń 1956–1989 közti magyar emlékezetét vizsgálva amellet, hogy megismerkedtünk a hivatalos magyar szakirodalom, a magyar emigráció és a közvélemény álláspontjaival, részletesen foglalkoztunk a lengyel ellenzéki mozgalmak magyar ellenzékre gyakorolt hatásával is, elsősorban a szamizdat-irodalom kapcsán. Vizsgálatunkat végül a téma rendszerváltás utáni felszabadulásának bemutatásával zártuk. Összességében kijelenthettük, hogy a katyíni mészárlás ténye Magyarországon a Kádár-rendszer alatt is a közemlékezetben maradt - még annak ellenére is, hogy Lengyelországgal összevetve csak alig kapott nyilvánosságot. Láthattuk, hogy a lengyel földalatti szervezetek segítségével magyarul is megjelenhetett egy nyugati eredetű összefoglaló munka Katyínról. A cenzúra és a hivatalos történetírás ferdítései és hazugságai ellenére tehát Magyarországon sem vált elfeledté a lengyel tisztok tragédiája - igaz, olyan meghatározóvá sem vált és nem is válhatott, mint Lengyelországban. Csak a kollektív emlékezetben maradt meg anélkül, hogy százakat vagy ezreket tömörítő jelszóvá vált volna. Azt is láthattuk, hogy Magyarországon is csak a rendszerváltás hozta el a téma "felszabadulását".

7. Munkánk eredményeit összegezve kijelenthetjük, hogy a tömegsírok 1943-as felfedezése után közel fél évszázadon át különböző nagyhatalmak igyekeztek meghatározni a közvélemény katyíni mészárlásról alkotott képét, mind Lengyelországban, mind pedig Magyarországon. Világos, hogy a lengyel tisztok lemészárlásának szörnyű tette elsősorban a lengyel nép tudatában maradt meg fájó emlékként, így a lengyel és magyar közvélemény motivációja nem igazán állítható párhuzamba az eset kapcsán. Az is kétségtelen azonban, hogy a magyar közvélemény túlnyomó többsége is mindvégig tisztában volt épp úgy az eset jelentőségével, mint a valódi bűnös (a Szovjetunió) kilétével. Habár a tragédiához való kötődésük révén a lengyelek voltak a katyíni igazság legharcosabb követelői és védelmezői, s végül az ő erőfeszítéseik révén válhatott ténylegesen szabaddá az igazság kimondása, nem szabad elfelejtkeznünk arról sem, hogy számos magyar is kiállt a lengyelek igazsága mellett - ki a Szovjetunióval szembeni ellenérzései, ki a lengyelek melletti szimpátiája, ki pedig egyszerűen igazságérzete miatt. A katyíni mészárlás (hazánkban is ismert magyar vonatkozásai és a lengyel ellenzéki mozgalmak hazánkra is kisugárzó hatásai mellett) tehát emiatt is végig a köztudatban maradhatott Magyarországon.

Nyilvántartási szám: DEENK/1/2016.PL
Tárgy: PhD Publikációs Lista

Jelölt: Mester Attila
Neptun kód: COGY4N
Doktori Iskola: Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

A PhD értekezés alapjául szolgáló közlemények

Magyar nyelvű tudományos közlemény(ek) hazai folyóiratban (3)

1. **Mester A.**: A kátyúni mészárlás megítélésének változása Orsós Ferenc szakvéleménye tükrében.
Hallg. Műtanulm. 2, 209-226, 2013. ISSN: 2063-6024.
2. **Mester A.**: Orsós Ferenc professzor és a politika.
Hallg. Műtanulm. 1, 181-199, 2012. ISSN: 2063-6024.
3. **Mester A.**: Orsós Ferenc - A kátyú vizsgálobizottság debreceni tagja.
Debreceni Szle. 19 (3), 304-311, 2011. ISSN: 1218-022X.

Magyar nyelvű könyvrészlet(ek) (1)

4. **Mester A.**: Orvos a Nagy Háborúban : Orsós Ferenc professzor háborús élményei.
In: A "Nagy Háború" és emlékezete. Püski Levente, Kerepeszki Róbert, Barta Róbert, Berzsenyi Tamás, Boros László, Csákvári Sándor, Erős Vilmos, Hajdúfi Orsolya, Kaló József, Kollányi Irén, Kónya Péter, Lévai Csaba, Martinkovics Katalin, Mester Attila, Pusztai Gábor, Romsics Ignác, Suslik Ádám, Szeghő Patrik, Szóts Zoltán Oszkár, Törő László, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 141-154, 2015. ISBN: 9789634738855

Magyar nyelvű közlemény(ek) hazai folyóiratban (3)

5. **Mester A.:** Katyn "magyar áldozatai" a Rákosi-korszakban, 1945-1956.
Debreceni Szle. "közlésre elfogadva", 1-12, 2016. ISSN: 1218-022X.
6. **Mester A.:** Lengyel-magyar kapcsolatokat illető elképzelések a vilnói "Słowo" hasábjain (1922-1939).
Klió. 23 (4), 36-41, 2014. ISSN: 1216-2965.
(Ismertetett mű : Jacek Gzella : Koncepcje stosunków polsko-węgierskich na łamach wileńskiego Słowa (1922-1939).. In: Rocznik historii prasy Polskiej. - 15 (2012) p. 87-108)
7. **Mester A.:** A balatonboglári lengyel menekültek iskolai folyóiratai, 1943-1944.
Klió. 23 (3), 36-40, 2014. ISSN: 1216-2965.
(Ismertetett mű : Krzysztof Woźniakowski : "Młodzież" i kontynuacje - uchodźcze szkolne periodyki z Balatonboglár. In: Rocznik historii prasy Polskiej. - 13 (2010) p. 151-182)

A DEENK a Jelölt által az iDEa Tudóstérbe feltöltött adatok bibliográfiai és tudományometriai ellenőrzését a tudományos adatbázisok és a Journal Citation Reports Impact Factor lista alapján elvégezte.

Debrecen, 2016.01.05.

